

شناخت و تحلیل عوامل مؤثر بر رکود اقتصاد دامداری در نواحی روستایی (مطالعه موردی: روستاهای پریدر و مهدویه - شهرستان ملایر)

ناصر بیات* - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران
ابراهیم رستگار - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران
محمدامین خراسانی - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران
علی قنبری نسب - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تهران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۶/۱۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۰/۷/۲۷

چکیده

تولید در بخش دامداری تفاوت‌هایی با دیگر زمینه‌های تولیدی و تجاری دارد که موجب می‌شود تا این صنعت در برخی از نقاط روستایی دارای سابقه دیرینه دامداری و دامپروری، رو به رکود نهد. هدف از این تحقیق، بررسی عوامل مؤثر بر رکود دامداری در روستاهای مورد مطالعه است. جامعه آماری تحقیق حاضر شامل خانوارهای کشاورز ساکن روستاهای پریدر و مهدویه از توابع دهستان کمازان سفلی شهرستان ملایر است. حجم نمونه، دربرگیرنده کلیه خانوارهای کشاورز در دو روستای مورد مطالعه به روش نمونه‌گیری کلی است. روش‌شناسی تحقیق به صورت اکتشافی، با استفاده ترکیبی از تکنیک‌های پژوهش کیفی و کمی است. نتایج به دست آمده از تحلیل عاملی بدین شرح‌اند: در میان عوامل فرهنگی، عامل آسیب‌پذیری شدید از بیماری‌های اجتماعی همانا عامل مهاجرت‌های روستا - شهری و خروج نیروی کار از روستا با ضریب ۰/۹۱۰ بوده است. در عوامل اقتصادی، عامل ضعف توان مالی روستاییان در خرید دام‌هایی که بازدهی اقتصادی بالاتری دارند، با ضریب ۰/۸۰۵؛ در عوامل مدیریتی، عامل محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد برای تأسیس واحدهای جدید و امروزین دامداری در خارج از بافت کالبدی روستا با ضریب ۰/۸۹۲ بوده است. سرانجام در میان عوامل زیست‌محیطی می‌توان به عامل آسیب‌پذیری شدید دامداری سنتی از خشکسالی و کمبود علوفه با ضریب ۰/۹ اشاره کرد. عوامل یاد شده، بیشترین تأثیرگذاری را بر رکود اقتصاد دامداری داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: تحلیل، عوامل مؤثر، رکود اقتصاد دامداری، پریدر، مهدویه.

مقدمه

دامداری در زمره صنایع پویا و زاینده و اشتغال‌زاست که پس از صنعت نفت، بیشترین سرمایه را به خود جذب کرده است. از همه مهم‌تر اینکه بخش دامداری با امنیت غذایی و سلامت جامعه گره خورده است و به عنوان یکی از اصلی‌ترین بخش‌های تولید مواد پروتئینی و لبنی، اهمیت عمده‌ای در تغذیه انسان‌ها دارد (امینی و همکاران، ۱۳۸۱). اما تولید در بخش دامداری، با دیگر زمینه‌های تولیدی و تجاری متفاوت است. از جمله این شرایط متفاوت - و البته از مهم‌ترین آنها - ریسک‌های موجود در بخش دامداری‌اند.

ریسک در بخش دامداری و راه‌های مقابله با آن از عوامل بسیار مؤثر در سرمایه‌گذاری‌های دامداری است (حسن آبادی‌زاده و حسینی، ۱۳۸۹، ۱۲). نتایج بررسی بسیاری از تحقیقات نشان می‌دهند که در اغلب کشورها، بخش کشاورزی با بیشترین خطرهای روبه‌روست. وجود ریسک بالا در فعالیت‌های بخش کشاورزی و نحوه برخورد با آن نیز از دیرباز مورد توجه و مباحثه صاحب‌نظران رشته‌های گوناگون این بخش اقتصادی قرار گرفته است (ترکمانی و قربانی، ۱۳۷۸). بخشی از ریسک‌های مربوط به فعالیت‌های بخش کشاورزی در زمینه عرضه فراورده‌ها و نوسان‌های شدید قیمت در بازار بوده است، و بخش دیگر در خصوص فعالیت‌های تولیدی در این بخش که عمدتاً از تأثیرپذیری آنها از محیط و طبیعت ناشی می‌شود (امینی و همکاران، ۱۳۸۱). یقیناً بهره بردن از وام‌های نهادها و مؤسسات مرتبط و همچنین بیمه کردن دام‌ها می‌تواند نقش عمده‌ای در کنترل ریسک‌های مذکور داشته باشد. تأثیرپذیری فراوان از واردات محصولات در این بخش نیز در شکل‌گیری رکود بخش دامداری در روستاهای ایران نقش داشته است. مجموع این شرایط موجب می‌شود که فعالیت‌های بخش دامداری با دشواری‌های خاصی روبه‌رو گردد.

اقتصاد روستاهای پریدر و مهدویه در شهرستان ملایر، از گذشته دور بر مبنای دامداری و دامپروری شکل گرفته بودند که عواملی چون دسترسی مناسب به مراتع، کوهستانی بودن منطقه و محدودیت زمین‌های کشاورزی و نزدیکی به بازارهای بزرگ مصرف شهرهای ملایر و همدان در این شکل‌گیری نقش مهمی داشتند. طی دهه‌های اخیر، به تدریج اقتصاد دامداری

در روستاهای مذکور به رکود دچار شد و معیشت مردم این روستاها - به ویژه دامداران - به شدت تحت تأثیر قرار گرفت. هدف از انجام این پژوهش، شناخت علل و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری این وضع و ایجاد رکود در اقتصاد دامداری در روستاهای مورد مطالعه است. بر این اساس، پرسش اصلی این تحقیق چنین است: علل و عوامل اصلی مؤثر در رکود دامداری در اقتصاد روستاهای مهدویه و پریدر کدام‌اند؟

مبانی نظری

اصولاً مسئله رکود اقتصادی در برابر مفاهیم و موضوعاتی چون پیشرفت و ترقی و توسعه اقتصادی قرار می‌گیرد. بررسی سیر تحول جوامع نشان می‌دهد که در کشورهای توسعه‌یافته، دگرگونی ساختارهای اندیشه‌ای همگام با تحولات عمیق در نظام سیاسی و اجتماعی و فرهنگی، به رشد و توسعه متوازن و هماهنگ در همه بخش‌های اقتصادی انجامید. در این فرایند رشد و توسعه صنایع و زندگی شهرنشینی در کنار مکانیزاسیون و مدرنیزاسیون مناسب در بخش کشاورزی و توسعه حومه‌های روستایی رخ داد، که نتیجه آن خروج مازاد نیروی کار انسانی از روستاها به بخش‌های صنایع و خدمات شهری بود (Mbaiwa, 2010, 1-11). سرانجام، در این کشورها توسعه صنعتی و زندگی شهرنشینی در حالی به وقوع پیوست که از سوی دیگر نوسازی بخش کشاورزی به افزایش ظرفیت تولیدی و بهبود اقتصاد روستایی منجر شد و بستر مناسب برای حرکت همه بخش‌های اقتصادی و توسعه هماهنگ سکونتگاه‌های انسانی فراهم گردید. اما در کشورهای موسوم به در حال توسعه - و از جمله ایران - مشکلات نظام‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و عدم دگرگونی مطلوب ساختارهای مختلف وابسته به آنها، از مهم‌ترین موانع موجود در مسیر پیشرفت و توسعه متوازن و یکپارچه و هماهنگ‌اند، به گونه‌ای که آثار آنها را می‌توان در همه ابعاد توسعه مشاهده کرد. در این باره گفته می‌شود که توسعه، پدیده‌ای است پیچیده که صرفاً شامل مجموعه تحولات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نمی‌شود بلکه نحوه ترکیب و درهم‌تنیدگی اینها اهمیت بیشتری دارد (قاسمی، ۱۳۸۷، ۱۶۳-۱۸۵).

در ایران، برنامه اصلاحات ارضی^۱ در دهه ۱۳۴۰ شمسی مهم‌ترین اقدام دولتی در زمینه تحول اقتصاد روستایی و کشاورزی بوده است. این برنامه به همراه فقدان راهبرد یا استراتژی جامع توسعه کشاورزی (فوران، ۱۳۸۷، ۴۷۹) و غلبه ساختار سیاسی بر دیگر ابعاد اقتصادی و اجتماعی آن نتوانست بسترهای لازم را برای توسعه روستایی در ایران فراهم کند. در واقع مدیریت سنتی "ارباب و رعیتی" از روستاها برچیده شد اما هیچ برنامه مشخصی برای قراردادن اجتماعات روستایی در مسیر پیشرفت و توسعه اندیشیده نشد (هوگلاند، ۱۳۸۱، ۱۸۲-۱۷۸). این در حالی است که در بسیاری از کشورهای مترقی، اصلاحات ارضی از اقدامات بنیادین برای اصلاح نظام اقتصادی و رفع موانع توسعه ملی به شمار می‌آید (Sinha, 1995, 568).

سرانجام رشد اقتصادی حاصل از درآمدهای نفتی و افزایش جمعیت شهری در حالی رخ داد که بسیاری از روستاها با مهاجرت‌های گسترده مواجه شدند و حاشیه‌نشینی جمعیت‌های مهاجر روستایی در شهرها به پدیده اجتماعی گسترده‌ای تبدیل شد. به طور کلی عمده‌ترین اقدامات دولت در نواحی روستای طی پنج دهه گذشته در زمینه خدمات‌رسانی و فراهم کردن زیرساخت‌های مختلف (آبرسانی، برق‌رسانی، ساخت راه‌های روستایی و خدمات ارتباطی) بوده و مدیریت و توسعه اقتصادی روستاها در حاشیه قرار گرفته است. در زمان حاضر اقتصاد بسیاری از روستاهای ایران، بر پایه بر کشاورزی و بهره‌برداری‌های سنتی بنا نهاده شده و با موانع بسیاری در دستیابی به توسعه - و عمدتاً توسعه اقتصادی - مواجه است (ازکیا، ۱۳۸۷، ۲۵). در این زمینه، چالش‌های موجود در نظام دامداری سنتی را نیز، به عنوان بخشی از اقتصاد معیشتی خانوارهای روستایی، می‌توان در چارچوب مذکور تحلیل و بررسی کرد. پژوهش حاضر به دنبال علت‌شناسی رکود اقتصاد دامداری در روستاهای پربدر و مهدویه از توابع دهستان کم‌ازان سفلی - بخش زند شهرستان ملایر- است، که از مهم‌ترین روستاهای دهستان کم‌ازان

---

1. Land reform

سفلی از نظر کشاورزی و دامداری به شمار می‌آیند و موقعیت جغرافیایی مناسب‌تری برای توسعه اقتصاد دامداری - در قیاس با روستاهای همجوار- دارند. تحقیقات انجام‌شده در این زمینه، نشان‌دهنده توجه بسیار ناچیز متخصصان توسعه روستایی به رکود دامداری در روستاهای ایران است. یافته‌های محققان حاکی از آن است که بررسی مستقلی در زمینه مسئله و موضوع رکود فعالیت دامداری در روستاهای ایران به شکلی علمی و گسترده صورت نگرفته است. در یکی از بسیار معدود پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه در ایران (موسوی و همکاران، ۱۳۹۰) به بررسی تأثیر تعاونی‌های دامداران بر ایجاد اشتغال و تولید پرداخته شده است. از مهم‌ترین نتایج این پژوهش می‌توان به تأثیرگذار بودن شاخص‌های وام‌های داده شده و تنوع محصولات تولیدی و تلفیق کشاورزی با دامپروری در ایجاد اشتغال در بخش دامداری در قالب تعاونی‌های دامپروری اشاره کرد.

دامداری روستایی

دامداری از کهن‌ترین فعالیت‌های اقتصادی بشر است که اطلاع چندان کامل و دقیقی هم از خاستگاه‌های آن در دست نیست. طبق بررسی‌های باستان‌شناسان، اهلی کردن حیواناتی چون بز و گوسفند از حدود ۹۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ سال پیش آغاز شده است. به عقیده بسیاری از باستان‌شناسان، ایران یکی از مراکز تمدنی بشر در زمینه اهلی کردن انواع دام‌ها و ابداعات در زمینه کشاورزی است. باستان‌شناس و ایران‌شناس فرانسوی، ر. گیرشمن^۱، در این باره چنین می‌گوید: «ایران اساساً کشوری فلاحتی و محل پرورش احشام و اغنام است، که منابع معدنی غنی و ثروتمند و متنوعی نیز دارد» (گیرشمن، ۱۳۷۹، ۸-۷). به طور کلی می‌توان گفت که دامداری و دامپروری از ارکان اصلی معیشت روستاییان بوده است و به عنوان بخش مهمی از اقتصاد کشاورزی مردمان روستانشین (در کنار زراعت، باغداری، صنایع دستی، پرورش طیور،

---

1. Ghirshman, Roman (1979-1895)

جنگل‌داری و مانند اینها) شناخته می‌شود، و هم اکنون نیز نقش مهمی در حیات اقتصادی مردم ایران و به‌ویژه روستانشینان ایفا می‌کند (Kamalzadeh et al., 2008, 183-188). این مقوله علاوه بر جنبه‌های اقتصادی، به لحاظ جایگاه آن در برقراری امنیت غذایی و پروتئین حیوانی مورد نیاز جمعیت کشور دارای اهمیت جدی و عمده‌ای است.

دامداری سنتی در ایران با اشکال گوناگونی چون دامداری دهقانی، چکانه‌ای، چوپانی، خودگردانی، پرواربندی، چوبداری، شترداری و جز اینها شناخته می‌شود. در روستاهای مورد مطالعه نیز، از گذشته‌های دور دامداری به شیوه‌های دهقانی و چوپانی و چکانه‌ای متداول بوده است. در شیوه دامداری دهقانی، معیشت روستاییان بستگی تام و تمامی به دام ندارد بلکه روستاییان ضمن داشتن زراعت و باغداری - و احتمالاً صنایع دستی و جز اینها - تعدادی دام را نیز نگهداری می‌کنند. در این شیوه دام‌ها اغلب بقایای گیاهان و غلات را در مزارع دهقانان می‌خورند و در مواقعی هم در مراتع به چرا می‌پردازند، و در فصول سرد سال در آغل‌ها و یا طویله‌های واقع در خانه‌های روستایی تعلیف می‌شوند. این شیوه در اغلب روستاهای کشور که در آنها کشاورزی (زراعت و باغداری) وجود دارد، متداول است (مهدوی، ۱۳۸۰، ۱۹۲-۱۹۰). در منطقه مورد مطالعه نیز بیش از ۹۰ درصد دام‌ها گوسفند هستند و با توجه به اوضاع طبیعی مساعد، بارندگی نسبتاً کافی با میانگین سالانه بیش از ۳۵۰ میلی‌متر (بیات، ۱۳۸۵، ۴۶) و مراتع مناسب، این نوع دامداری همواره رونق فراوان داشته و از ارکان اصلی اقتصاد خانوارهای کشاورز به شمار می‌آمده است.

در شیوه دامداری دهقانی به منظور نگهداری و چرانیدن دام‌ها دو روش وجود دارد:

۱- روش چکانه‌ای (یا نوبتی) - در این روش هر خانوار تعدادی دام را در یک گله شرکت می‌دهد و چرانیدن (چوپانی) دام‌ها بر اساس رابطه تسهیم به نسبت، بین صاحبان دام تقسیم می‌شود.

۲- روش چوپانی - دامدارها با توافق یکدیگر کسی را به عنوان چوپان برای یک سال - و یا بیشتر - استخدام می‌کنند و به ازای هر رأس دام مبلغ مشخصی بابت چرانیدن دام به چوپان پرداخت می‌شود (مهدوی، ۱۳۸۰، ۱۹۱).

مواد و روش‌ها

جامعه آماری تحقیق حاضر را خانوارهای کشاورز ساکن روستاهای پریدر و مهدویه از توابع دهستان کمازان سفلی (شهرستان ملایر) تشکیل می‌دهند. حجم نمونه شامل کلیه خانوارهای کشاورز در دو روستای مورد مطالعه به روش نمونه‌گیری کلی است. بر این اساس، تعداد نمونه برابر ۴۸ خانوار در روستای پریدر و ۷۱ خانوار در روستای مهدویه (در مجموع ۱۱۹ خانوار) است، و روش‌شناسی تحقیق به صورت اکتشافی با استفاده ترکیبی از تکنیک‌های پژوهش کیفی و کمی است. در مرحله نخست بر اساس مدل علت و معلول شناسایی علل رکود اقتصاد دامداری در روستاهای مهدویه و پریدر مورد بررسی قرار گرفت. مدل علت و معلول با روش مشارکتی، ارتباط بین ویژگی کیفی و عوامل و فاکتورهای مرتبط به آن را نشان می‌دهد. این مدل را نخستین بار ایشی کاوا از ژاپن در زمینه کنترل کیفیت به کار گرفت.

کاربرد این نمودار را به اختصار می‌توان چنین دسته‌بندی کرد:

- این امکان را به پژوهشگر می‌دهد که ارتباط بین عوامل مورد مطالعه را به آسانی در فرایند ببیند؛
- در مواقعی که علل بروز مشکل واضح نیست، این نمودار ابزار مفیدی برای شناسایی علل بالقوه است؛
- ابزاری سودمند برای به کارگیری در جلسات موسوم به طوفان فکری یا میزگرد اندیشه‌هاست؛
- ابزاری است برای تعیین ریشه‌های اصلی در مسائل پیچیده و یا حتی ساده و ابتدایی؛ و
- به‌کارگیری دیدگاه‌های مختلف برای کشف علت‌های ایجاد مسئله یا مشکل (نائیل، ۱۳۸۴، ۳).

با توجه به میزان پیچیدگی مسئله مورد نظر و زمینه کاری مورد استفاده، روش‌های ترسیم نمودار علت و معلول و مراحل اجرایی آن تا حدی تغییر می‌کند اما چارچوب اجرایی آن در اغلب موارد یکسان است (Ishikawa, 1991, 247).

در پژوهش حاضر نمودار علت و معلول بر اساس این مراحل معمول شش‌گانه طراحی شده است:

۱- تعریف مشکل یا معلولی که باید مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد و علت‌های آن ریشه‌یابی شوند.

بدین ترتیب مسئله رکورد اقتصاد دامداری به عنوان معلول تحقیق، به شرحی که در پی می‌آید تبیین گردید تا پیش از مرحله برگزاری جلسه طوفان ذهنی در اختیار اعضای جلسه قرار گیرد:

اقتصاد دامداری روستاهای مورد مطالعه تحقیق حاضر، به رغم سابقه طولانی در زمینه دامداری و پرورش انواع دام و بستر جغرافیای طبیعی مناسب^۱ برای دامداری، روندی به شدت رو به رکود را نشان می‌دهد. در نتیجه این شرایط دامداری به عنوان فعالیت اقتصادی عمده و مهم در چرخه اقتصادی و معیشت ساکنان محلی اهمیت پیشین خود را از دست داده است. این در حالی است که با شناخت درست و بنیادین علل پدیدآورنده این شرایط و ارائه راهکارهای عملی و متناسب شرایط محلی از نظر جغرافیایی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و بافت کالبدی سکونتگاهی، می‌توان به حل مسائل به‌وجود آمده در منطقه مورد مطالعه و موارد مشابه کمک کرد. فرایند پژوهش حاضر به منظور شناخت ریشه‌های علل بنیادین این مسئله و معرفی مهم‌ترین آنها صورت می‌گیرد.

۲- تشکیل گروهی برای انجام تجزیه و تحلیل‌های مورد نیاز:

در مدل علت و معلول، بهتر است که اعضای گروه از بین کسانی انتخاب شوند که شناخت کافی به مسئله دارند یا به نوعی با آن مرتبط‌اند. یکی از اعضای گروه مذکور باید نقش رهبر یا

---

۱. روستاهای مورد مطالعه دارای زمستان‌های پرپرِف با مراتع مناسب برای دامداری در فصول بهار و تابستان و پاییز هستند. رودخانه گلان ملایر از کوهستان‌های حوالی این ناحیه سرچشمه می‌گیرد. هم‌اکنون سد گلان، در حد فاصل روستاهای مهدویه و پریدر، بر روی سرشاخه‌های این رودخانه در حال احداث است و مراحل پایانی ساخت‌وساز را برای بهره‌برداری سپری می‌کند.

تسهیلگر^۱ گروه را ایفا کند. کار وی این است که به دیدگاه‌ها و اندیشه‌هایی که مطرح و ارائه می‌شود به دقت توجه کند و آنها را به با زبانی ساده در نمودار قرار دهد. همچنین رهبر یا تسهیل‌گر باید تمرکز افراد را بر مسئله مورد نظر حفظ کند یا سازمان دهد (Richard, 2004, 75-87). بر این اساس، برای شناسایی علل مرتبط، در چارچوب مدل علت و معلول، گروهی متشکل از مدیران محلی، مشتمل بر اعضای شورای اسلامی دو روستا (۶ نفر)، دهیاران (۲ نفر) و خبرگان و ریش‌سفیدان محلی (۸ نفر) تعیین گردید (Leavengood & James, 2009, 2). در مدل علت و معلول، گروه در بیشتر موارد علل بالقوه ایجاد مشکل را به شیوه موسوم به "طوفان ذهنی" تعیین می‌کند. بنابراین، هماهنگی‌های لازم در خصوص موضوع بحث (آگاهی از مسئله تحقیق) در جلسه گروه طوفان ذهنی دو هفته پیش از تشکیل جلسه به اطلاع اعضای گروه رسید.

۳- برگزاری جلسه طوفان ذهنی و ترسیم محور مرکزی در شروع کار، که مسئله یا مشکل (معلول) در سمت راست آن (در جلو پیکان) قرار می‌گیرد (شکل ۱):

در این مرحله، پیش از اجرای جلسه طوفان ذهنی و در حضور اعضای آن، رکود اقتصاد دامداری به عنوان معلولی که حاصل چندین علت است معرفی گردید. سرانجام اطلاعات مقدماتی در خصوص مدل علت و معلول به اعضای جلسه داده شد و محور مرکزی مدل مذکور ترسیم گردید. بر پایه مدل علت و معلول، مسئله رکود اقتصاد دامداری به عنوان معلول در جلوی پیکان علت‌های پدیدآورنده قرار می‌گیرد.

۴- اجرای طوفان ذهنی بر اساس اصولی که در پی می‌آیند:

- ارائه دیدگاه‌ها و اندیشه‌ها به صورت گردشی؛ در هر نوبت فقط یک ایده یا اندیشه باید بیان گردد و در صورت فقدان آن با ذکر واژه "بعدی"، نوبت به دیگری واگذار می‌شود؛
- ثبت کلیه ایده‌ها و آرا به وسیله دبیر جلسه؛

- پایان مرحله ثبت عقاید، در صورتی که تمام اعضا واژه " بعدی " را ذکر کنند؛
  - دسته‌بندی و جمع‌بندی گروه‌های علل بالقوه و اتصال آنها از طریق جعبه‌هایی به خط مرکزی؛ و
  - دیدگاه‌های ارائه شده اعضای گروه در زیرعنوان‌های اصلی مربوط به آنها جای می‌گیرند.
- ۵- در مرحله پنجم، نتایج به دست آمده از مرحله چهارم در چارچوب نمودار علت و معلول دسته‌بندی و ترسیم می‌گردد. سپس بر اساس دیدگاه اکثریت اعضای شرکت‌کننده در جلسه طوفان ذهنی، مهم‌ترین گروه " علت‌ها " مشخص می‌گردد.
- در ادامه روند پژوهش، بر پایه تعداد علل شناسایی شده (۱۷ علت)، پرسشنامه تحقیق بر اساس مدل علت و معلول طراحی شد، به گونه‌ای که ۱۷ پرسش مطرح گردید، و پاسخ‌ها با استفاده از طیف لیکرت شامل ۶ گویه به ترتیب اهمیت از شماره ۱ تا ۵ - و یک گویه " نمی‌دانم " - در نظر گرفته شد. سپس آزمون من ویتنی برای مقایسه نتایج به دست آمده در دو روستا به کار گرفته شد. سرانجام با توجه به سطح معناداری نزدیک نتایج گویه‌ها در دو روستا، مدل تحلیل عاملی برای تجزیه و تحلیل علل شناخته شده مورد استفاده قرار گرفت.

منطقه مورد مطالعه

روستاهای پریدر و مهدویه از توابع دهستان کمازان سفلی در بخش زند واقع در جنوب شرقی شهرستان ملایر قرار گرفته‌اند؛ و دهستان کمازان سفلی از نواحی روستایی بیلاقی و کوهستانی این شهرستان به شمار می‌آید. مرکز این دهستان روستای مهدویه است. روستاهای پریدر در ارتفاع ۲۰۶۰ متری از سطح دریا و با موقعیت جغرافیایی به طول ۴۸ درجه و ۵۷ دقیقه شرقی و عرض ۳۴ درجه ۳ دقیقه شمالی، و روستای مهدویه در ارتفاع ۱۸۶۰ متری از سطح دریا و با موقعیت جغرافیایی به طول ۴۸ درجه و ۵۳ دقیقه شرقی و عرض ۳۴ درجه ۵ دقیقه شمالی قرار دارند (پاپلی یزدی، ۱۳۶۷، ۴۱۸). روستاهای پریدر و مهدویه به ترتیب در فاصله ۳۵ و ۲۶ کیلومتری از مرکز شهرستان واقع‌اند (سازمان جغرافیایی ن. م). سد کلان ملایر در ۴ کیلومتری بالادست روستای مهدویه و ۵ کیلومتری پایین‌دست روستای پریدر واقع است. از نظر جمعیتی،

روستاهای مورد مطالعه در دهه‌های گذشته همانند بسیاری از سکونتگاه‌های روستایی ایران دارای رشد منفی بوده‌اند.

مقایسه وضعیت موجود و گذشته دامداری در روستاهای مورد مطالعه، نشان از کاهش شدید تعداد دام و نابودی نظام دامداری مشارکتی و جمعی روستاییان در چارچوب روش‌های سنتی چکانه‌ای و چوپانی دارد. در روستای پریدر تعداد گوسفند و بز از ۳۵۰۰ رأس در سال ۱۳۶۵ به ۹۵ رأس در سال ۱۳۹۰، کاهش یافته، و در روستای مهدویه نیز این تعداد کم شده و از ۱۸۴۵ رأس در سال ۱۳۶۵ به ۲۵۵ رأس در سال ۱۳۹۰ رسیده است.

فرایند رکود اقتصاد دامداری در روستاهای پریدر و مهدویه

بررسی وضعیت اقتصاد دامداری در دو روستای پریدر و مهدویه نشان‌دهنده روند رو به رکود شدید آن در سه دهه گذشته است. مقایسه آمارهای تعداد انواع دام‌های روستاییان میان سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۰ معضل را آشکارا مشخص می‌سازد. همان‌طور که جدول ۱ نشان می‌دهد، طی این بازه زمانی در روستای پریدر تعداد دام سبک (گوسفند و بز) از ۳۵۰۰ رأس به ۹۵ رأس، و دام سنگین (گاو و گوساله) از ۲۱۵ رأس به ۱۴ رأس کاهش یافته است. همچنین در روستای مهدویه از تعداد دام‌های سبک کم شده، و از ۱۸۴۵ رأس به ۲۵۵ رأس رسیده است، و تعداد دام‌های سنگین نیز از ۶۴ رأس به ۲۹ رأس کاهش یافته است. بررسی اجمالی پیامدهای اقتصادی وضعیت مذکور بدین شرح است:

بر اساس بررسی‌های به عمل آمده در مطالعات میدانی تحقیق حاضر، در سال ۱۳۹۰ میانگین قیمت یک رأس دام سبک در منطقه مورد مطالعه ۴/۱۲۰/۰۰۰ ریال، و میانگین قیمت یک رأس دام سنگین ۱۷/۵۰۰/۰۰۰ برآورد گردیده است. بر این اساس، با توجه به میزان کاهش تعداد دام سبک و سنگین و قیمت هر رأس دام، ارزش تعداد دام‌های کاهش یافته در روستای پریدر برابر با ۱۷/۵۴۶/۱۰۰/۰۰۰ ریال و در روستای مهدویه ۷/۱۶۳/۳۰۰/۰۰۰ ریال برآورد می‌گردد. در حقیقت این موضوع به معنای خروج این میزان سرمایه از چرخه اقتصادی دو روستای مورد مطالعه است، که می‌توان آن را از ابعاد مختلف تحلیل و بررسی کرد (جدول ۱).

جدول ۱. پیامدهای اقتصادی رکورد دامداری در روستاهای پریدر و مهدویه (۱۳۶۵-۱۳۹۰)

روستا	تعداد کاهش دام سبک (گوسفند و بز) (۱۳۶۵-۹۰)	تعداد کاهش دام سنگین (گاو و گوساله) (۱۳۶۵-۹۰)	برآورد ارزش ریالی تعداد دام سبک کاهش یافته، با متوسط ارزش هر رأس ۴/۱۲۰/۰۰۰ ریال در سال ۱۳۹۰	برآورد ارزش ریالی تعداد دام سنگین کاهش یافته، با متوسط ارزش هر رأس ۱۷/۵۰۰/۰۰۰ ریال در سال ۱۳۹۰	مجموع کل ارزش ریالی تعداد دام کاهش یافته (۱۳۶۵-۹۰)
پریدر	۳۴۰۵	۲۰۱	۱۴۰۲۸۶۰۰۰۰	۳۵۱۷۵۰۰۰۰	۱۷۵۴۶۱۰۰۰۰۰
مهدویه	۱۵۹۵	۳۵	۶۵۵۰۸۰۰۰۰	۶۱۲۵۰۰۰۰	۷۱۶۳۳۰۰۰۰

پیامد دیگر رکورد اقتصاد دامداری در روستاهای مورد مطالعه، کاهش درآمد خانوارهای کشاورز است. بر اساس مطالعات میدانی به عمل آمده در منطقه مورد مطالعه طی سال ۱۳۸۹ میانگین درآمد سالانه یک رأس دام سبک ۱۳۵۰۰۰۰ ریال و دام سنگین ۶۹۰۰۰۰۰ ریال برآورد گردیده است. با توجه به این، در روستای پریدر (۴۸ بهره‌بردار^۱) به طور متوسط از میانگین تعداد دام سبک هر بهره‌بردار ۷۱/۹ رأس، و از میانگین تعداد دام سنگین هر بهره‌بردار ۴/۱۸ رأس کاهش یافته است. این ارقام در روستای مهدویه (۷۱ بهره‌بردار) به ترتیب برابر با ۲۲/۴ و ۰/۵ رأس برای هر خانوار است. در مجموع کاهش درآمد سالانه هر بهره‌بردار در روستای پریدر ۱۲۵/۹۰۷/۰۰۰ ریال و در روستای مهدویه ۳۳/۶۹۰/۰۰۰ ریال بوده است (جدول ۲).

۱. تا دهه های اخیر به دلیل ساختار اجتماعی در منطقه مورد مطالعه هر واحد بهره‌بردار سازمان یافته از یک خانواده گسترده بوده است. مثلاً چند برادر دارای خانواده زیر نظر پدر به عنوان سرپرست واحد بهره‌برداری فعالیت می‌کرده‌اند.

جدول ۲. برآورد میزان کاهش درآمد هر بهره‌بردار از درآمد دامداری (۱۳۶۵-۱۳۹۰)

روستا	میانگین تعداد کاهش دام سبک (گوسفند و بز) هر بهره‌بردار (۱۳۶۵-۹۰)	تعداد کاهش دام سنگین (گاو و گوساله) هر بهره‌بردار (۱۳۶۵-۹۰)	برآورد کاهش درآمد سالانه هر بهره‌بردار از دام سبک با میانگین درآمد سالانه هر راس ۱/۳۵۰/۰۰۰ (ریال)	برآورد کاهش درآمد سالانه هر بهره‌بردار از دام سنگین با میانگین درآمد سالانه هر راس ۶/۹۰۰/۰۰۰ (ریال)	مجموع کل ارزش ریالی تعداد دام کاهش یافته (۱۳۶۵-۹۰)
پریدر	۷۱/۹	۴/۱۸	۹۷/۰۶۵/۰۰۰	۲۸/۸۴۲/۰۰۰	۱۲۵/۹۰۷/۰۰۰
مهدویه	۲۲/۴	۰/۵	۳۰/۲۴۰/۰۰۰	۳/۴۵۰/۰۰۰	۳۳/۶۹۰/۰۰۰

با در نظر گرفتن مجموع یافته‌ها، مشاهده می‌شود که در روستای پریدر رکود اقتصاد دامداری شدیدتر از روستای مهدویه بوده است.

مدل علت و معلول رکود اقتصاد دامداری

بر پایه نتایج مدل علت‌شناسی، علل تأثیرگذار بر معلول تحقیق (رکود اقتصاد دامداری) در زیر پنج علت کلی - شامل عوامل فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی و زیست‌محیطی - قرار گرفتند و علل فرهنگی به عنوان مهم‌ترین علت‌ها معرفی شدند. سپس علت‌ها در زیرگروه‌های علل پنج‌گانه به ترتیب اهمیت علل شناخته‌شده با رنگ‌های مختلف تفکیک شدند. این رنگ‌ها به ترتیب عبارت‌اند از قرمز، سبز، نارنجی و قهوه‌ای. سرانجام با توجه به نظر اکثریت اعضای جلسه طوفان ذهنی "عوامل فرهنگی" به عنوان مهم‌ترین علت‌ها مشخص شدند.

شکل ۱. مدل علت‌شناسی رکورد اقتصاد دامداری در روستاهای مورد مطالعه

سپس به منظور آگاهی از دیدگاه‌های جامعه آماری در زمینه نتایج به دست آمده از فرایند نمودار علت و معلول، پرسشنامه تحقیق بر پایه تعداد علت‌های شناسایی شده در جلسه "طوفان ذهنی" (۱۷ علت) طراحی و اجرا گردید (جدول‌های ۳ و ۴).

جدول ۳. خلاصه نتایج پرسشنامه دیدگاه خانوارهای کشاورز روستای پریدر درباره علل رکود دامداری

پاسخ‌ها (درصد)						علل رکود اقتصاد دامداری در روستای پریدر (۴۸ خانوار کشاورز)
کاملاً مخالف	مخالف	بی‌تفاوت	موافق	کاملاً موافق	فهی دائم	
۰	۰	۰	۳۱	۶۹	۰	عدم تمایل جوانان روستایی به شیوه دامداری سنتی
۱/۴	۴/۲	۱۴	۴۶/۸	۳۳/۶	۰	گرایش نیروی کار جوان به مشاغل غیرکشاورزی
۰	۰	۰	۴/۲	۹۵/۸	۰	مهاجرت‌های روستا- شهری و خروج نیروی کار از روستا
۲/۸	۲/۸	۱۰	۴۲	۴۲	۰	بهره‌وری کمتر دامداری سنتی در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی به ویژه در بخش‌های غیرکشاورزی
۴/۲	۷	۸/۴	۴۰/۶	۳۶/۴	۰	کاهش مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصاد کشاورزی، به شیوه سنتی و خودمیشتی
۳	۵	۸	۲۹	۲۶	۰	افزایش فردگرایی و کاهش همکاری‌های گروهی روستاییان به ویژه در زمینه دامداری
۲/۸	۷	۲۵/۲	۲۵/۲	۳۵	۴/۲	آسیب‌پذیری شدید دامداری سنتی از خشکسالی و کمبود علوفه
۰	۰	۰	۵۳/۲	۴۶/۲	۰	ضعف سیاست‌های حمایتی دولت از روستاییان و کشاورزان در ترویج شیوه‌های امروزی دامپروری، آموزش و تأمین سرمایه
۱/۴	۰	۲/۸	۳۹/۲	۶۰/۸	۰	ضعف مدیریت اقتصاد روستایی، به ویژه در دهه‌های بعد از انجام اصلاحات ارضی
۰	۰	۱/۴	۴۹	۴۶/۲	۳	ضعف ساختارهای اقتصاد کشاورزی سنتی در دیگر زمینه‌ها (زراعت، باغداری، صنایع دستی و جز اینها)
۰	۰	۴/۲	۳۷/۸	۵۸	۰	رشد نیافتن آگاهی‌ها و دانش روستاییان درباره شیوه‌های علمی روز دامداری و کشاورزی
۱/۴	۱/۴	۷	۴۲	۴۷/۶	۰	تک‌محوری شدن و فقدان تنوع در اقتصاد روستایی، به همراه رشد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی در دیگر بخش‌ها (صنعت، خدمات، گردشگری و مانند اینها)

۰	۰	۰	۲۹/۶	۷۰/۴	۰	بُنیه مالی ضعیف روستاییان برای خرید دام‌های دارای بازدهی اقتصادی بالاتری
۱/۴	۲/۸	۸/۴	۳۰	۵۶	۰	آسیب‌پذیری شدید از بیماری‌های دامی، ناآشنایی روستاییان با دستاوردهای علوم دامی و بهداشت دام، در حد لازم
۷	۷	۱/۴	۵۱/۸	۲۹/۴	۲/۸	گرایش خانواده‌های روستایی به سبک و شیوه و فرهنگ زندگی شهرنشینی؛ و ناهمخوانی آن با سبک و شیوه سنتی زندگی و معیشت در روستا (رواج مصرف‌گرایی به جای فرهنگ تولیدگر روستایی)
۰	۰	۰	۴۳/۶	۵۶/۴	۰	افزایش برنامه‌های بهداشت محیط روستا و مشکلات بهداشتی نگهداری دام در بافت کالبدی و مسکونی روستا
۰	۰	۰	۷	۹۳	۰	محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد برای تأسیس واحدهای پیشرفته دامداری، خارج از بافت کالبدی روستا
۷	۴/۲	۷	۳۹/۸	۴۲	۰	ضعف قوه خلاقیت و نوآوری در زمینه‌های اقتصادی، به دلیل خروج نیروی کار جوان و تحصیل‌کرده و خلاق از روستا

جدول ۴. خلاصه نتایج پرسشنامه مربوط به دیدگاه خانوارهای کشاورز روستای مهدویه

درباره علل رکود دامداری

علل رکود اقتصاد دامداری در روستای مهدویه (۷۱ خانوار کشاورز)						
پاسخ‌ها (درصد)						
کاملاً مخالف	مخالف	نه قویاً نه ضعیفاً	مؤید	کاملاً مؤید	کاملاً موافق	
۱/۸۱۸	۰	۱۵/۴۳۵	۱۶/۳۶۲	۶۶/۳۵۷	۰	گرایش نیروی کار جوان به مشاغل غیرکشاورزی
۰	۴/۵۴۵	۲/۷۲۷	۱۰/۹۰۸	۷۹/۹۹۲	۲/۷۲۷	مهاجرت‌های روستا- شهری و خروج نیروی کار از روستا
۰/۹۰۹	۳/۶۳۶	۰/۹۰۹	۳۸/۱۷۸	۵۶/۳۵۸	۰	بهره‌وری کمتر دامداری سنتی در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی، به‌ویژه در بخش‌های غیرکشاورزی
۰	۰	۹/۰۹	۵۴/۵۴	۳۶/۳۶	۰	کاهش مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصاد کشاورزی به شیوه سنتی و خودمعیشتی
۴/۵۴۵	۵/۴۵۴	۲۰/۹۰۷	۲۹/۹۹۷	۳۹/۰۹۷	۰	افزایش فردگرایی و کاهش همکاری‌های گروهی روستاییان به ویژه در زمینه دامداری
۰	۰	۱/۸۱۸	۱۶/۳۶۲	۷۲/۷۲	۰	آسیب‌پذیری شدید دامداری سنتی از خشکسالی و کمبود علوفه
۰/۹۰۹	۷/۲۷۲	۷/۲۷۲	۱۳/۶۳۵	۶۹/۰۸۴	۱/۸۱۸	ضعف سیاست‌های حمایتی دولت از روستاییان و کشاورزان در ترویج شیوه‌های پیشرفته و امروزی دامپروری، آموزش و تأمین سرمایه
۰	۰	۰	۴۵/۴۵	۵۴/۵۴	۰	ضعف مدیریت اقتصاد روستایی، به ویژه در دهه‌های بعد از اصلاحات ارضی
۱/۸۱۸	۰	۱۸/۱۸	۱۷/۲۷۱	۶۲/۲۷۱	۰	ضعف ساختارهای اقتصاد کشاورزی سنتی در دیگر زمینه‌ها (زراعت، باغداری، صنایع دستی و جز اینها)

۴/۵۴۵	۲/۷۲۷	۱۱/۸۱۷	۳۹/۹۹۶	۴۰/۹۰۵	۰	آگاهی و دانش ناکافی روستاییان در زمینه شیوه‌های پیشرفته و امروزی دامداری و کشاورزی
۰	۰	۹/۹۹۹	۳۹/۹۹۶	۴۵/۴۵	۵/۴۵۴	فقدان تنوع در اقتصاد روستایی، همراه با رشد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی در دیگر بخش‌ها (صنعت، خدمات، گردشگری و جزاینها)
۰	۰	۰	۳۳/۶۳۳	۶۴/۵۳۹	۱/۸۱۸	توان مالی ناچیز و ضعیف روستاییان برای خرید دام‌های دارای بازدهی اقتصادی بالاتر
۳/۶۳۶	۶/۳۶۳	۱۷/۲۷۱	۲۱/۸۱۶	۵۰/۹۰۴	۰	آسیب‌پذیری شدید از بیماری‌های دامی به دلیل ناآشنایی و فقدان آگاهی لازم از با دستاوردهای علوم دامی و بهداشت دام
۰	۰	۰	۳۲/۷۲۴	۵۷/۲۶۷	۹/۹۹۹	گرایش خانواده‌های روستایی به سبک و شیوه و فرهنگ زندگی شهرنشینی، و ناهمخوانی آن با سبک و شیوه سنتی زندگی و معیشت در روستا (رواج مصرف‌گرایی به جای فرهنگ تولیدگر روستایی)
۱/۸۱۸	۱/۸۱۸	۲/۷۲۷	۴۳/۶۳۲	۴۹/۹۹۵	۰	مشکلات بهداشتی نگهداری دام در بافت کالبدی و مسکونی روستا
۰	۰	۰	۷/۲۷۲	۹۲/۷۱۸	۰	محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد، برای تأسیس واحدهای پیشرفته دامداری، خارج از بافت کالبدی روستا
۹/۰۹	۴/۵۴۵	۲۷/۲۷	۴۵/۴۵	۱۳/۶۴۵	۰	ضعف قوه خلاقیت و نوآوری در زمینه‌های اقتصادی به دلیل خروج نیروی کار جوان و تحصیل کرده و خلاق از روستا

نتایج پرسشنامه در دو روستای مورد مطالعه، نشان می‌دهد که در تمامی گویه‌ها یا علل شناخته‌شده در مقایسه، با نتایج به دست از فرایند مدل علت و معلول، نزدیکی کم و بیش آشکاری وجود دارد. این به گونه‌ای است که تأثیر علل یاد شده بر رکود اقتصاد دامداری در دو روستا با شدت کمتر و بیشتر تأیید می‌شود. وجود تفاوت‌هایی در دیدگاه‌های کشاورزان دو روستا، حاکی از شرایط کلی حاکم بر دو روستای مورد مطالعه از نظر موقعیت جغرافیایی و اقتصادی و همچنین اجتماعی و فرهنگی است. آزمون من ویتنی نشان می‌دهد که در ۹ علت شناخته‌شده، دیدگاه‌های جامعه آماری در دو روستا با هم یکسان‌اند و تفاوت نسبی دیدگاه‌ها در ۸ گویه دیگر است. بر اساس آزمون من ویتنی (جدول ۵) گویه‌های رنگی شده، نشان می‌دهند که نظرهای دو جامعه متفاوت است (این تفاوت نشان از میزان و شدت مسئله یا علت یادشده، در دو روستای پریدر و مهدویه دارد).

جدول ۵. مقایسه دیدگاه‌های کشاورزان روستاهای پریدر و مهدویه در زمینه رکود اقتصاد دامداری

۰/۰۰۰	گرایش نیروی کار جوان به مشاغل غیرکشاورزی
۰/۰۰۶	مهاجرت‌های روستا- شهری و خروج نیروی کار از روستا
۰/۰۴۰	بهره‌وری کمتر دامداری سنتی در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی، به ویژه در بخش‌های غیرکشاورزی
۰/۲۸۶	کاهش مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصاد کشاورزی به شیوه سنتی و خودمعیشتی
۰/۲۸۴	افزایش فردگرایی و کاستی گرفتن همکاری‌های گروهی روستاییان، به ویژه در زمینه دامداری
۰/۰۰۰	آسیب‌پذیری شدید دامداری سنتی از خشکسالی و کمبود علوفه
۰/۰۹۵	ضعف سیاست‌های حمایتی دولت از روستاییان و کشاورزان در ترویج شیوه‌های پیشرفته و امروزی دامپروری و آموزش و تأمین سرمایه
۰/۰۰۰	ضعف مدیریت اقتصاد روستایی، به ویژه در دهه‌های بعد از اصلاحات ارضی
۰/۲۹۷	ضعف ساختارهای اقتصاد کشاورزی سنتی در دیگر زمینه‌ها (زراعت، باغداری، صنایع دستی و نظایر اینها)
۰/۰۰۴	آگاهی و دانش ناکافی روستاییان در زمینه شیوه‌های پیشرفته دامداری و کشاورزی
۰/۶۱۶	فقدان تنوع اقتصاد روستایی، به همراه رشد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی در دیگر بخش‌ها (صنعت، خدمات، گردشگری و جز اینها)

۰/۰۹۰	بنیه مالی ضعیف روستاییان برای خرید دام‌های دارای بازدهی اقتصادی بالاتر
۰/۱۸۵	آسیب‌پذیری شدید از بیماری‌های دامی، به دلیل فقدان آشنایی کافی با دستاوردهای علوم دامی و بهداشت دام
۰/۰۰۰	گرایش خانواده‌های روستایی به سبک و شیوه و فرهنگ زندگی شهرنشینی، و ناهمخوانی آن با سبک و شیوه سنتی زندگی و معیشت در روستا (رواج مصرف‌گرایی به جای فرهنگ تولیدگر روستایی)
۰/۱۹۵	افزایش برنامه‌های بهداشت محیط روستا و مشکلات بهداشتی نگهداری دام در بافت کالبدی و مسکونی روستا
۰/۸۰۰	محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد برای تأسیس واحدهای پیشرفته و امروزی دامداری، خارج از بافت کالبدی روستا
۰/۰۰۰	ضعف قوه خلاقیت و نوآوری در زمینه‌های اقتصادی، به دلیل خروج نیروی کار جوان و تحصیل‌کرده و خلاق از روستا

اگر سطح معناداری به دست آمده از آزمون من ویتنی برای گویه‌ها کمتر از ۰/۰۵ باشد، نشان‌دهنده تفاوت بین دو جامعه است.

در ادامه، با توجه مجموع نتایج به دست آمده در دو روستای مورد مطالعه، روش تحلیل عاملی^۱ به منظور تعیین ضریب اهمیت هر یک از عوامل تأثیرگذار بر رکود اقتصاد دامداری به کار رفت و از روش "تجزیه مؤلفه‌های اصلی"^۲ بهره گرفته شد (جدول ۶). در واقع روش یاد شده متداول‌ترین روش در تحلیل عاملی است و هدف از انجام آن رفع مشکل وابستگی درونی مجموعه‌ای از متغیرها و تلخیص آنها در چند مؤلفه اصلی - یا عامل - است (شریفی و خالدی، ۱۳۸۸، ۲۰۲-۱۷۸).

1. factor analysis

2. principal component analysis

جدول ۶: ضریب تأثیرگذاری علل رکود اقتصاد دامداری، با استفاده از روش تحلیل عاملی

شرح	مدیریتی	اقتصادی	فرهنگی	زیست - محیطی	اجتماعی
گرایش نیروی کار جوان به مشاغل غیرکشاورزی					۰/۷۸۶
مهاجرت‌های روستا- شهری و خروج نیروی کار از روستا					۰/۹۱۰
کاهش مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصاد کشاورزی به شیوه سنتی و خودمعیشتی					۰/۵۱۸
دانش و آگاهی ناکافی روستاییان در زمینه شیوه‌های پیشرفته‌تر امروزین دامداری و کشاورزی			۰/۸۰۹		
افزایش فردگرایی و کاهش همکاری‌های گروهی روستاییان، به ویژه در زمینه دامداری			۰/۸۰۹		
گرایش خانواده‌های روستایی به سبک و شیوه و فرهنگ زندگی شهرنشینی، و ناهمخوانی آن با سبک و شیوه سنتی زندگی و معیشت در روستا (رواج مصرف‌گرایی به جای فرهنگ تولیدگر روستایی)			۰/۶۷۳		
آسیب‌پذیری شدید ناشی از بیماری‌های دامی، به دلیل فقدان آشنایی کافی با دستاوردهای علوم دامی و بهداشت دام			۰/۸۹۱		
کاستی گرفتن قوه خلاقیت و نوآوری در زمینه‌های اقتصادی، به دلیل خروج نیروی کار جوان و تحصیل‌کرده و خلاق از روستا			۰/۶۶۲		

شرح	مدیریتی	اقتصادی	فرهنگی	زیست - محیطی	اجتماعی
محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد برای تأسیس واحدهای پیشرفته و جدید دامداری، خارج از بافت کالبدی روستا	۰/۸۹۲				
ضعف مدیریت اقتصاد روستایی، به ویژه در دهه‌های بعد از اصلاحات ارضی	۰/۸۷۹				
ضعف سیاست‌های حمایتی دولت از روستاییان و کشاورزان در زمینه ترویج شیوه‌های جدید دامپروری، آموزش و تأمین سرمایه	۰/۶۳۷				
فقدان تنوع در اقتصاد روستایی، به همراه رشد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی در دیگر بخش‌ها (صنعت، خدمات، گردشگری و جز اینها)		۰/۷۱۳			
بنیه مالی ضعیف روستاییان برای خرید دام‌های دارای بازدهی اقتصادی بالاتر		۰/۸۰۵			
ضعف ساختارهای اقتصاد کشاورزی سنتی در دیگر زمینه‌ها (زراعت، باغداری، صنایع دستی و جز اینها)		۰/۶۸۴			
بهره‌وری کمتر دامداری سنتی در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی، به ویژه در بخش‌های غیرکشاورزی		۰/۶۲۸			
افزایش برنامه‌های بهداشت محیط روستا و مشکلات بهداشتی نگهداری دام در بافت کالبدی و مسکونی روستا				۰/۶۶۱	
آسیب‌پذیری شدید دامداری سنتی از خشکسالی و کمبود علوفه				۰/۹۰۰	

نتایج به دست آمده از تحلیل عاملی در ذیل پنج مؤلفه اصلی - شامل عوامل فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی و زیست‌محیطی - بدین شرح‌اند:

در میان عوامل فرهنگی، عامل آسیب‌پذیری شدید از بیماری‌های دامی به دلیل فقدان آشنایی کافی با دستاوردهای علوم دامی و بهداشت دام با ضریب ۰/۸۹۱؛ در عوامل اجتماعی، عامل مهاجرت‌های روستا - شهری و خروج نیروی کار از روستا با ضریب ۰/۹۱۰؛ در عوامل اقتصادی، عامل ضعف بنیة مالی روستاییان برای خرید دام‌های دارای بازدهی اقتصادی بالاتر با ضریب ۰/۸۰۵؛ در عوامل مدیریتی عامل محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد برای تأسیس واحدهای پیشرفته و جدید دامداری در خارج از بافت کالبدی روستا با ضریب ۰/۸۹۲؛ و سرانجام در میان عوامل زیست‌محیطی، عامل آسیب‌پذیری شدید دامداری سنتی از خشکسالی و کمبود علوفه با ضریب ۰/۹، بیشترین تأثیرگذاری را بر رکود اقتصاد دامداری داشته‌اند. جدول ۷، میزان ضریب تأثیرگذاری دیگر عوامل ذکر شده را زیر مؤلفه‌های مرتبط را نشان می‌دهد.

سپس به منظور تحلیل مسیر و نمایش برهم‌کنش علل شناسایی شده در فرایند تحقیق (شکل ۲) میانگین پاسخ‌های پرسشنامه‌های تحقیق با توجه به هر گویه مورد بررسی قرار گرفت؛ و بر پایه تحلیل بیشترین میانگین رتبه‌بندی علل ۱۷ گانه، برای تعیین رتبه یا جایگاه هر یک از علل تأثیرگذار بر رکود اقتصادی دامداری، انجام شد.

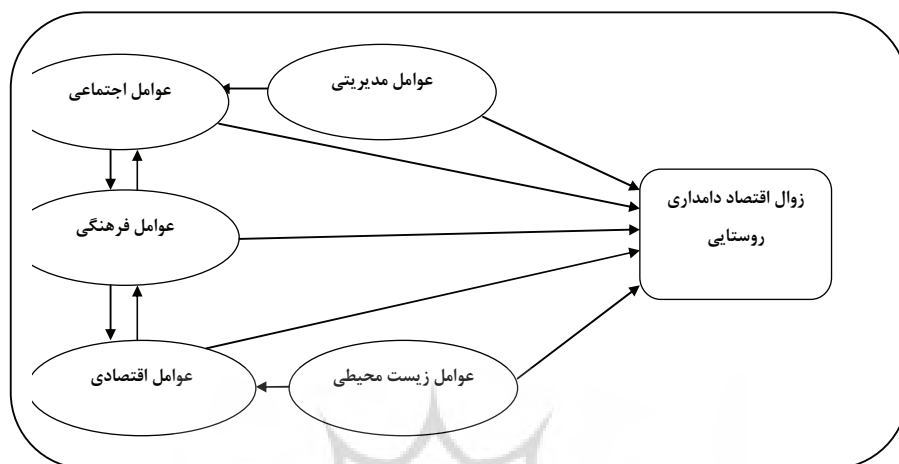
بر اساس رتبه‌بندی انجام‌شده، علت‌های محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد برای تأسیس واحدهای پیشرفته دامداری، خارج از بافت کالبدی روستا؛ ضعف مدیریت اقتصاد روستایی، به ویژه در دهه‌های بعد از اصلاحات ارضی؛ مهاجرت‌های روستا-شهری و خروج نیروی کار از روستا؛ و توان مالی اندک روستاییان برای خرید دام‌های دارای بازدهی اقتصادی بالاتر، به ترتیب در رتبه یکم تا چهارم قرار می‌گیرند. دیگر علت‌ها به ترتیب رتبه به دست آمده در جدول ۷ ذکر شده‌اند.

جدول ۷. رتبه‌بندی علت‌های تأثیرگذار بر رکود اقتصاد دامداری روستاهای پریدر و مهدویه، بر اساس

بیشترین میانگین مجموع پاسخ‌ها

۴/۹۲	محدودیت واگذاری اعتبارات و تسهیلات بانکی به روستاییان کم‌درآمد برای تأسیس واحدهای جدید و پیشرفته دامداری، خارج از بافت کالبدی روستا
۴/۸۱	ضعف مدیریت اقتصاد روستایی، به ویژه در دهه‌های بعد از اصلاحات ارضی
۴/۸	مهاجرت‌های روستا- شهری و خروج نیروی کار از روستا
۴/۶۸	توان مالی ضعیف روستاییان برای خرید دام‌های دارای بازدهی اقتصادی بالاتر
۴/۴۳	ضعف سیاست‌های حمایتی دولت از روستاییان و کشاورزان در ترویج شیوه‌های امروزی و پیشرفته دامپروری، آموزش و تأمین سرمایه
۴/۴۲	افزایش برنامه‌های بهداشت محیط روستا و مشکلات بهداشتی نگهداری دام در بافت کالبدی و مسکونی روستا
۴/۳۶	بهره‌وری کمتر دامداری سنتی در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی، به ویژه در بخش‌های غیرکشاورزی
۴/۳۴	گرایش نیروی کار جوان به مشاغل غیرکشاورزی
۴/۳۴	آسیب‌پذیری شدید دامداری سنتی از خشکسالی و کمبود علوفه
۴/۳۳	ضعف ساختارهای اقتصاد کشاورزی سنتی در دیگر زمینه‌ها (زراعت، باغداری، صنایع دستی و جز اینها)
۴/۳۳	گرایش خانواده‌های روستایی به سبک و شیوه و فرهنگ زندگی شهرنشینی، و ناهمخوانی آن با سبک و شیوه سنتی زندگی و معیشت در روستا (رواج مصرف‌گرایی به جای فرهنگ تولیدگر روستایی)
۴/۲۷	عدم رشد آگاهی و دانش روستاییان در زمینه شیوه‌های امروزی دامداری و کشاورزی
۴/۲۶	فقدان تنوع در اقتصاد روستایی، به همراه رشد و توسعه فعالیت‌های اقتصادی در دیگر بخش‌ها (صنعت، خدمات، گردشگری و جز اینها)
۴/۲۰	آسیب‌پذیری شدید از بیماری‌های دامی، به دلیل فقدان آشنایی کافی با دستاوردهای علوم دامی و بهداشت دام
۴/۱۶	کاهش مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصاد کشاورزی به شیوه سنتی و خودمعیشتی
۳/۹۴	رشد فردگرایی و تضعیف همکاری‌های گروهی روستاییان، به ویژه در زمینه دامداری
۳/۷۱	ضعف قوه خلاقیت و نوآوری در زمینه‌های اقتصادی به دلیل خروج نیروی کار جوان و تحصیل کرده و خلاق از روستا

شکل ۲. مدل تحلیل مسیر علل رکود اقتصاد دامداری در روستاهای پریدر و مهدویه

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتیجه کلی پیامد رکود اقتصاد دامداری در دو روستای پریدر و مهدویه، خروج سرمایه از چرخه اقتصادی روستا و کاهش بسیار شدید سهم اقتصاد دامداری از چرخه درآمدی بهره‌برداران کشاورز است. پیامد نهایی این مشکلات، کاهش میزان درآمد خانوارهای روستایی و افزایش میزان فقر است.

دامداری به عنوان منبع مهم و اصلی تأمین نیازهای غذایی و پروتئینی، بخش عمده‌ای از سرمایه بخش کشاورزی را به خود اختصاص داده که این سرمایه نیز به مانند دیگر سرمایه‌گذاری‌های بخش کشاورزی، نیازمند حمایت است. بنابراین بیمه دام به عنوان یکی از راه‌های تضمین سرمایه دامداران و تولیدکنندگان این بخش باید مورد توجه خاص قرار گیرد (آقاعباسی، ۱۳۸۶، ۲۶). یقیناً بهره‌گیری از توان موجود در بخش بیمه محصولات زراعی و دامی می‌تواند در پایداری فعالیت‌های این بخش بسیار مؤثر باشد.

همان گونه که نتایج این تحقیق نشان می‌دهد، عوامل اقتصادی را می‌توان در زمره مهم‌ترین عوامل مؤثر در ضعف و رکود دامداری در روستاهای مورد مطالعه دانست. منشأ این وضعیت، ضعف توان مالی روستاییان و تداوم آن در نتیجه بهره‌وری پایین فعالیت در این بخش - خصوصاً به صورت سنتی - و همچنین عوامل اجتماعی - فرهنگی ذکر شده در جدول ۶ است. بدین ترتیب، ورود بخش دولتی با استفاده از منابع تخصیصی به این بخش، اولویت و اهمیت فراوانی در پیشگیری از رکود دامداری در این روستاها دارد.

یقیناً افزایش بهره‌وری در این بخش، و به دنبال آن بهبود وضعیت معیشتی دامداران، در مرتفع شدن موانع فرهنگی و اجتماعی مؤثر در جذب جوانان و نیز جذب منابع سرمایه‌ای بخش خصوصی به فعالیت‌های دامداری، نقش تعیین‌کننده‌ای خواهد داشت. بدین ترتیب، ارتقای بخش دامداری از وضعیت موجود سنتی به سمت مدرنیزه کردن واحدهای دامداری با استفاده از منابع بانکی و با در نظر گرفتن روان‌سازی فرایند دسترسی به این منابع برای دامداران، علاوه بر منافع اقتصادی، دربردارنده مزایای فرهنگی - اجتماعی است و موجب ارتقای جایگاه فعالان این بخش در جامعه روستایی خواهد گردید.

یکی دیگر از راهکارهای موجود، ورود دهیاری‌ها در این موضوع و نقش‌آفرینی در فرایند تهیه طرح‌های هادی روستایی است. حضور مستقیم و پررنگ دهیاری‌ها در فرایند تهیه طرح‌ها، علاوه بر اینکه می‌تواند موجب تأمین منافع مردم از نظر زیست‌محیطی و بهداشتی شود، در مقابل نیز می‌تواند منافع دامداران را تأمین کند و موجب پیشگیری از مکان‌یابی‌ها و پیشنهادهای غیرمنطقی و به دور از شرایط بومی دامداری در این روستاها گردد. همچنین این امر می‌تواند بستر و زمینه مناسبی را از نظر مدیریتی برای تشویق دامداران به خروج دام از بافت روستا، و به دنبال آن پیگیری راه‌اندازی و ایجاد واحدهای مدرن و مکانیزه دامداری، فراهم آورد.

افزایش آگاهی‌های فنی و تخصصی دامداران نیز در بهبود و ارتقای بهره‌وری در این بخش بسیار اهمیت دارد. برگزاری کلاس‌های ترویجی، با در نظر گیری دانش بومی دامداران و

محدودیت‌های موجود در روستاها، از ابعاد فرهنگی و اقتصادی می‌تواند در این زمینه اهمیت داشته باشد و تأثیری جدی بر جای نهد.

اما راهکار دیگر در ارتقای وضعیت دامداران، ساماندهی آنان در قالب تعاونی‌های دامداری است. این امر موجب بهبود توان مالی و فنی، و در نهایت اعتبار بخش دامداری در اقتصاد این روستاها می‌شود. همچنین می‌تواند در بازاریابی، تأمین علوفه و دیگر مایحتاج‌های دامداران به فرایندها سرعت بخشد و نیازهای ضروری دام و دامداران را در زمان مقتضی و با کیفیت مطلوب‌تر، برآورده سازد. افزون بر اینها، می‌تواند موجبات بهره‌وری بیشتر را در ازای بهره‌گیری از مراتع و به دنبال آن مدیریت منسجم‌تر و مشارکتی مراتع اشتراکی دامداران فراهم آورد.

منابع

آقاباسی، ناصر، ۱۳۸۶، بررسی نقش بیمه در تولید دامداران استان کرمان، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۵، شماره ۵۹، صص ۳۶-۲۵.

ازکیا، مصطفی، ۱۳۸۷، جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی در ایران، انتشارات اطلاعات، تهران.

امینی، امیرمظفر و جمشیدی، محمدتقی و میرمحمدصادقی، جواد، ۱۳۸۱، عوامل مؤثر بر ریسک و تمایل دامداران استان آذربایجان شرقی به بیمه کردن دام‌هایشان، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال ۱۰، شماره ۳۹، صص ۱۴۰-۱۲۵.

پاپلی یزدی، محمدحسین، ۱۳۶۷، فرهنگ آبادی‌ها و مکان‌های مذهبی، نشر آستان قدس رضوی، مشهد.

پاپلی یزدی، محمدحسین، لباف خانیکی، مجید، ۱۳۷۹، ترکیب گله در دامداری سنتی ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۶، سال ۱۵، صص ۲۳۴-۲۰۹.

ترکمانی، جواد و قربانی، مجید، ۱۳۷۸، عوامل مؤثر بر تقاضای بیمه محصولات کشاورزی: مطالعه موردی کشاورزان شهرستان ساری، مجله علوم کشاورزی ایران، جلد ۳، شماره ۲، صص ۲۹-۱۷.

ناصر بیات و همکاران ————— شناخت و تحلیل عوامل مؤثر بر کورد اقتصاد دامداری در نواحی روستایی

حسن آبادی‌زاده، نرگس و فرج‌الله حسینی، سیدجمال، ۱۳۸۹، بررسی استراتژی‌های مقابله با ریسک در دامداری‌های دام سنگین استان گلستان، پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، سال ۳، شماره ۲، صص ۱۱-۲۴.

سازمان جغرافیایی ن.م، ۱۳۸۱، فرهنگ آبادی‌های ایران: شهرستان ملایر، انتشارات سازمان جغرافیایی ن.م، تهران.

سازمان نقشه‌برداری کشور، ۱۳۸۴، اطلس تاریخ ایران، انتشارات سازمان نقشه‌برداری کشور، تهران.

شریفی، محمدامین؛ خالدی، کوهسار، ۱۳۸۸، اندازه‌گیری و تحلیل سطح توسعه مناطق روستایی در استان کردستان با استفاده از روش‌های تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی، اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال هفدهم، شماره ۶۷، ۲۰۲-۱۷۹.

عظیمی (آرانی)، حسین، ۱۳۸۳، مدارهای توسعه‌نیافتگی در اقتصاد ایران، نشر نی، تهران.

فوران، جان، ۱۳۷۸، تاریخ تحولات اجتماعی ایران، ترجمه احمد تدین، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، تهران.

قاسمی، یارمحمد، ۱۳۸۷، ارزیابی نحوه مدیریت توسعه در ایران، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۳، ۱۶۳-۱۸۵.

مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، دوره‌های ۱۳۸۵-۱۳۶۵.

مطیعی لنگرودی، سیدحسن، ۱۳۸۴، جغرافیای اقتصادی ایران (کشاورزی)، انتشارات جهاد دانشگاهی، مشهد.

موسوی، سیدنعمت‌الله و جبّاری، مظفر و فرج‌زاده، ذکریا، ۱۳۹۰، تحلیل اثر تعاونی‌های دامداران بر ایجاد اشتغال و تولید در استان فارس، کاربرد رهیافت رگرسیون خطی فازی، تحقیقات اقتصاد کشاورزی، جلد ۳، شماره ۲، صص ۲۱-۳۵.

مهدوی، مسعود، ۱۳۸۰، مقدمه‌ای بر جغرافیای روستایی ایران، انتشارات سمت، تهران.

نائل، محمدکریم، ۱۳۸۴، کاربرد نمودار علت و معلول، ماهنامه تدبیر، سال چهاردهم، شماره ۱۴۱.

وزارت جهاد کشاورزی، سرشماری کشاورزی، دوره‌های ۱۳۸۲، ۱۳۷۲، ۱۳۶۷.

هوگلاند، اریک ج.، ۱۳۸۱، **زمین و انقلاب در ایران**، ترجمه فیروزه مهاجر، نشر و پژوهش شیرازه، تهران.

Ishikawa, K., 1991, **Guide to Quality Control**, Asian Productivity Organization, Japan, Tokyo.

Kamalzadeh, M., 2008, **Livestock Production Systems and Trends in Livestock Industry in Iran**, Journal of Agriculture & Social Sciences, Vol. 4, No. 4, PP. 183-188

Kramer, M. et al., 1997, **The Impact of Brainstorming Techniques on Subsequent Group Processes**, Small Group Research, 28, PP. 218–242.

Leavengood, S. James E., 2009, **Cause-and-Effect Diagrams**, Oregon State University, USA.

Mbaiwa, J.E., 2010, **Changes on Traditional Livelihood Activities and Lifestyles Caused by Tourism Development in the Okavango Delta, Botswana**, Tourism Management xxx, PP. 1-11.

Richard, E. et al., 2006, **Statistical Quality Design and Control**, Prentice Hall, 960 PP.

Richard, P. et al., 2004, **Brainstorming and Task Performance in Groups Constrained by Evidence**, Organization Behavior and Human Decision process, 93, PP. 75-87.

Sinha, R., 1995, **Economic Reform in Developing Countries: Some Conceptual Issues**”, World Development, 94, PP. 557- 557.